

нити ренти та відсотки. Якщо ж це шлях вигідний для Англії, я був би дуже радий, але я гадаю, що є кращий шлях, щоб поширити кооперацію між бідними і багатими, який виключено із кооперації. Це інтенсифікація і розвиток всіх видів кооперації, поступове відкриття нових відділів при кожній крамниці, у кожній майстерні» [9, 16]. М. Баллін констатував, що у Росії з'являються іноді рідкі кооператори, але праця їх терпить від неучтва, від інертності в соціальній роботі. До речі, саме він вказав на недоліки діяльності Харківського товариства (відсутність преїскурантів; надання кредиту своїм членам; придбання в борг товарів більше, ніж потрібно; дозвіл членам товариства купувати в інших складах дешевше).

У листах М. Балліна містяться і практичні рекомендації щодо розвитку споживчої кооперації. По-перше, він вважав, що слід створювати споживчі крамниці на основі організації торгових домів (прообраз спілки). Однак спочатку треба провести певні дослідження: проаналізувати кількість і види товарів, які є необхідними для споживчих товариств. По-друге, він виступав за поширення кооперативної освіти. Крім фахових курсів для споживчих і кредитних кооперативів, він пропонував для широких інтелігентних кіл читати загальні лекції з кооперації, аби зацікавити слухачів, які в подальшому самостійно б вивчали це питання [8, 4–6]. По-третє, запропонував заснувати літературне кооперативне товариство (за статутом споживчих), щоб видавати часопис для загальної кооперативної освіти. При цьому він вважав, що утворення літературно-кооперативної ліги було б першою сходинкою до утворення загально-кооперативної науки. За його підтримки діяли і кооперативні бібліотеки [10, 1].

Після повернення із Парижа, де брав участь у міжнародному кооперативному конгресі, М. Баллін написав, згадувану вище, працю – «Первая памятная книжка русских потребительных обществ». В ній розкрито організаційні принципи та фінансово-кредитні форми діяльності споживчих товариств в конкретних умовах України, наведено зведені дані про розвиток споживчої кооперації. Характерно, що в цей період посилили увагу до розвитку кооперативного руху, в тому числі споживчої кооперації, земства. Відповідно до існуючих законодавства і нормативних актів, земства контролювали місцеве господарство, народну освіту, медичне обслуговування, благоустрій, шляхи сполучення тощо. Ряд із них сприяли становленню і функціонуванню споживчих товариств. Співробітники земств брали участь у розробці статутів споживчих товариств, де відобразилися концептуальні засади та організаційні принципи їх діяльності. У ряді публікацій початку ХХ ст., аналізувався і соціальний склад споживчих товариств [11].

Насамкінець слід відзначити, що теоретичні засади становлення споживчої кооперації в Україні мали іноземне походження, в основному – англійське. Проте, в другій половині ХІХ ст. ідеї кооперації, споживчої зокрема, були опрацьовані та пристосовані до реалій України такими науковими і кооперативними діячами, як М. Баллін, В. Козлов і М. Зібер. Їхні погляди та ідеї стали важливою ланкою вивчення історії економічної думки та, безсумнівно, потребують детальнішого дослідження в контексті вивчення становлення і розвитку споживчої кооперації в Україні.

1. Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Черкаси, 2003.
2. Половець В.М. Кооперативний рух на Лівобережній Україні (1861–1917). – Чернівці, 1996.

3. Сидорович О.С. Споживча кооперація Лівобережної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Ніжин, 2013.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). – К., 1995.
5. Зибер Н.И. Потребительские общества. – К., 1869.
6. П. С-кий. Исторический очерк кооперативных учреждений в России // Отечественные записки. – 1871. – № 12.
7. Баллин Н.П. Первая памятная книжка русских потребительных обществ на 1870 год. – СПб., 1870.
8. Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР ЦНБУВ). – Ф. 326. – Од. зб. 1615.
9. ІР ЦНБУВ. – Ф. 326. – Од. зб. 1601.
10. ІР ЦНБУВ. – Ф. 326. – Од. зб. 1603.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 274. – Оп. 4. – Од. зб. 218.

Sidorovich O.S. Theoretical background of the consumer cooperatives origin and development in the East Ukraine. The article is devoted to the theoretical assumptions of the consumer cooperatives origin and development in the East Ukraine. Are discovered not only the ideological conditions of the consumer cooperatives origin, but their impact on the development of cooperative movement in the region.

Key words: theoretical assumptions, consumer cooperatives, the East Ukraine

Т. Р. Кароєва (Соломонова)

ВТЯГНЕННЯ ПОДОЛЯН У ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ОЗНАКА МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається поступове втягнення подільського населення, зокрема селянства, у загальнодержавний інформаційний простір як ознака модернізації українського суспільства на початку ХХ ст.

Ключові слова: модернізація, інформаційний простір, українське суспільство, Поділля

Розглядаючи модернізацію як процес переходу від традиційного до індустріального суспільства, що передбачає зокрема перехід від усних каналів передачі інформації до писемних, відповідно формування єдиного інформаційного простору, закономірно, що перед дослідником постає потреба вивчення шляхів поширення нових каналів комунікації та їх опанування населенням. Писемні канали комунікації, уособлені в книжковому та пресовому вигляді, панували на європейському просторі впродовж ХІХ – першої третини ХХ ст., доки радіомовлення, а зрештою, телебачення, не витіснили їх.

Входження подільських земель до складу Російської імперії ще не означало автоматичного входження в її інформаційний простір. Цей тривалий процес ускладнювався тим, що більшість населення регіону складала селяни-землероби (навіть наприкінці ХІХ ст. 80,9% населення регіону – селянство [1]). Як стверджує М. Гримич, у традиційному селянському середовищі переважають локально-регіональні ідентичності, як от інтерес до справ свого села або ж психологічна замкнутість у межах власної домівки та членів власної родини [2]. Загальнодержавні інтереси та події залишаються поза межами їхнього буденного життя. Тривалий час самосвідомлення причетності до держави було класовим привілеєм вищих верств населення українського суспільства. Тому метою цієї публікації є характеристика напрямів втягнення подільського населення у загальнодержавний інформаційний простір (з паралельним формуванням загальноукраїнського). З появою можли-

вості вільного студіювання української проблематики в незалежній Україні вітчизняні науковці (Л. Дубровіна, О. Онищенко [3], М. Тимошик [4], М. Романюк [5]) захопилися вивченням історії книжкової, бібліотечної та пресової справ, намагаючись заповнити «білі плями» фактографії. І лише останніми роками вчені підійшли до інтерпретації зібраного матеріалу з різних методологічних позицій, у контексті історії, інформатики, документознавства або культурології. Разом з тим питання формування єдиного інформаційного простору досі залишається відкритим, а отже, його висвітлення на регіональному матеріалі може бути досить корисним.

Освічена частина подільського суспільства була добре знайома з інформаційним середовищем Російської імперії, передусім завдяки навчанню в освітніх закладах країни. Про їхню утягнутість до імперського простору свідчить, наприклад, склад їхніх книгозбірень. У відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. Тімірязєва зберігаються книжкові колекції з 7 родинних бібліотек, 8 навчальних закладів та понад 50 особистих бібліотек регіону дореволюційного періоду. Виокремивши в електронній базі даних відділу масив дореволюційних видань (16,5 тис. позицій) [6], встановлено, що у книжковому обігу подолян знаходилися книги, друковані у 124 населених пунктах Російської імперії (переважно європейських губерній) та 96 населених пунктах світу (здебільшого, європейських країн). Найбільша кількість видань побачила світ у Санкт-Петербурзі (8,1 тис. прим.), Москві (2,8 тис.), Києві (1,2 тис.) та Варшаві (1,1 тис.), що було цілком закономірно, адже це були основні центри книгодрукування імперії. Розмаїття друку представляють книги з Архангельська (1), Астрахані (1), Вітебська (2), Владимира (3), Владикавказу (2), Вятки (7), Єкатеринбургу (2), Мінську (6), Мітави (4), Нижнього Новгорода (6), Новгорода (3), Оренбурга (2), Пермі (14), Ревелю (2), Риги (20), Самари (2), Саратова (4), Уфи (4), Ярославля (7) тощо. Сибір та Далекий Схід представлені поодинокими виданнями Харбіну, Томська, Іркутська, Середня Азія – 10 ташкентськими, Кавказ – 26 тифліськими, 1 – сухумським. Серед європейських центрів друку найбільш популярними були Париж (1 тис.), Львів (0,3 тис.), Краків (0,3 тис.), Брюссель (0,1 тис.), Лондон (0,1 тис.), Лейпциг (0,2 тис.), Берлін (0,1 тис.). Географія друку охопила Австро-Угорщину, Бельгію, Великобританію, Данію, Італію, Нідерланди, Німеччину, Румунію, США, Францію, Швейцарію, Швецію, Японію тощо [6].

Збираючи бібліотеки, подоляни виступали як пасивні споживачі загальнодержавного (європейського) видавничого продукту, але паралельно вони були і його творцями. Найяскравішим показником цього є географія рецензування подільських видань та географія, рецензованих подолянами, книг, що друкувалися в та поза регіоном, адже це свідчить про знайомство подолян із книжковою продукцією Російської імперії та знайомство російського (передусім, українського) суспільства з подільськими працями. Причому привертає увагу оперативність відгуків на нові публікації, які робилися впродовж поточного року, іноді наступного.

Рецензії на подільські видання можна зустріти у багатьох часописах Російської імперії. Чи не першим широким розголос отримав перший випуск «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», який мав відгуки на сторінках петербурзького журналу «Древняя и новая Россия», київських – «Университетские известия», газета «Киевлянин» [7]. Петербурзькі журнали «Исторический вестник» [8], «Русская старина» [9], московські – «Русский архив» [10], «Этнографическое обозрение» [11] також вважали

за потрібне відгукнутися на значуще подільське видання. Хоча систематичний друк рецензій відбувався на сторінках журналів та збірників, присвячених українській тематиці, що безумовно сприяло формуванню загальноукраїнського простору. Йдеться про «Киевскую старину» [12], «Записки НТШ» [13], «Літературно-науковий вісник» [14], «Чтения исторического общества Нестора-Летописца» [15].

Своєрідним орієнтиром для демонстрації втягнення подолян у загальнодержавний та загальноукраїнський інформаційний простір може бути доробок відомого подільського дослідника Ю. Сіцінського як автора та рецензента. У його творчій спадщині – понад 300 праць, рецензії на які виходили на сторінках вже згаданих періодичних і продовжуваних видань. Найактивніше він співпрацював як рецензент та оглядач преси з редакцією «Записок НТШ». Серед його доробку рецензії на праці доволі широкої географії друку: подільського [13, 88], волинського [13, 90], київського [13, 40], віленського [13, 76], московського [13, 50], петербурзького [13, 54], володимирського [13, 62]. У поле його зору потрапляли окремі статті із київських «Чтений в Историческом обществе Нестора летописца» [13, 109], «Университетских записок» [13, 117], «Трудов Киевской духовной академии» [13, 221], петербурзьких «Отчетов» і «Известий» Імператорської археологічної комісії [13, 117–119], «Известий 2-го Отделения Императорской Академии наук» [13, 234], «Христианского чтения» [13, 175], московського «Богословского вестника» [13, 188]. Він систематично готував огляди змісту «Епархиальных ведомостей» українських (Подільської, Київської, Волинської, Чернігівської, Полтавської, Єкатеринославської, Херсонської, Таврійської), білоруських (Гродненської, Могилівської, Полоцької, Мінської), сусідських (Кишинівської, Курської, Воронежської, Холмсько-Варшавської) епархій, а також релігійних журналів «Богословский вестник», «Странник», «Душеполезное чтение», «Христианское чтение» [13]. За підрахунками подільського дослідника А. Трембіцького, наукова спадщина Ю. Сіцінського охоплює 150 статей-рецензій на 1164 праці з різних видань усєї європейської частини Російської імперії, присвячених археології, історії, релігії, мистецтву, архітектурі, етнографії та фольклору України [16].

Окремої уваги заслуговують подільські польськомовні автори. Наприклад, один з найактивніших дописувачів, знавців місцевої історії Й. Ролле публікувався в «Подольских губернских ведомостях» і «Подольских епархиальных ведомостях», «Киевской старине», житомирській газеті «Волинь», у краківських часописах «Świat» і «Czas», варшавських – «Kłosy», «Biblioteka Warszawska», «Gazeta Warszawska», «Tygodnik ilustrowany», «Tygodnik Powszechny», «Wędrowiec», «Przegląd Polski», «Przegląd Lekarski» і «Tygodnik Lekarski», «Kronika Familna», «Rocznik dla archeologii», «Niwa», торунській – «Gazeta Toruńska», львівських – «Kraj», «Przewodnik naukowy i literaturny». У згаданих періодичних виданнях подані також численні рецензії на праці Й. Ролле й відгуки на його діяльність та творчість [17].

На сторінках подільських часописів друкувалися інформація про видання широкої географії друку, подавалися рецензії на найбільш помітні, з погляду редакцій, книги та часописи Російської імперії. Так, впродовж 1862–1905 рр. у бібліографічному розділі «Подольских епархиальных ведомостей» було розміщено 236 повідомлень, оглядів, рецензій, що представляли галузеву друковану продукцію Києва, Харкова, Одеси, Почаєва, Чернігова, Санкт-Петербурга, Москви, Вільно, Воронежа, Тули, Нижнього Новгорода, Астрахані,

Єкатеринбургу, Парижа, Любліна тощо [18]. Редакція вінницької газети «Юго-Западный край» (1912–1917) у рубриці «Книжкова полиця» систематично подавала інформацію про нові видання та їхню вартість. Так, у березні 1915 р. було повідомлено про 18 нових видань, а у квітні – 23. Хронологічно це були друки 1915 р. Подібна оперативність ще раз підкреслює утягнутість подолян до загальноросійського інформаційного простору, тим більше, що серед рекламованих видань географічно переважали друки Петрограда та Москви.

Про знайомство подолян з європейським інформаційним простором свідчать і науково-допоміжні ретроспективні бібліографічні покажчики, що готувалися місцевими фахівцями. Так, бібліографічний покажчик О. Прусевича щодо медицини та гігієни краю містив 932 назви книг і статей з журналів та газет з 1714 до 1913 рр. [19]. Впродовж 1912–1915 рр. О. Прусевич частинами друкував «Библиографию естествознания Подолии» [20], що охопила 1355 назв книг і статей 1630–1911 рр. видання. Обидві праці містили літературу про Поділля, видану латинською, німецькою, французькою, італійською, польською, російською, українською та іншими мовами у країнах Європи та Російській імперії.

З боку центру також простежувався інтерес до втягнення Подільської губернії в загальнодержавний простір. Приватна ініціатива, комерціалізація видавничої справи Російської імперії (механізація поліграфічного виробництва, створення акціонерних товариств), розвиток книготорговельної мережі, транспортної інфраструктури вели до створення єдиного ринку збуту та прагнення реалізувати продукцію у всіх регіонах імперії. Бажання ж завоювати нового клієнта змушувало враховувати його смаки, тому на початку ХХ ст. усвідомлення специфіки українського низового читача призвело, наприклад, до появи української лубочної літератури, яку випускали не тільки українські, а й московські видавці (Т. Губанов, Є. Коновалова та ін.) [21].

Звичайно, продукція крупних видавництв, яка друкувалася великими тиражами, коштувала дешевше, а з розвитком залізниці її доставка стала значно дешевшою. Усі відомства (Міністерство народної освіти, Міністерство фінансів (комітети Піклування про народну тверезість), Найсвятіший Синод), земські органи самоврядування, що опікувалися створенням бібліотечних мереж прагнули зекономити гроші, тому надавали перевагу придбанню книг у гуртових продавців.

Попиту на центральні видання сприяли також державні заходи. Якщо хвиля створення російських публічних бібліотек упродовж 1860-х рр. у регіонах була першою спробою цілеспрямованого поширення російськомовної літератури, то наступні кроки уряду вже виглядали систематичними. У 1880-х рр. усім середнім навчальним закладам рекомендувалося комплектувати бібліотеки за допомогою крупних книговидавничих і книготорговельних фірм. Згодом, у 1890-х рр., з появою «Правил про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними» (1890) [22] і каталогів Вченого комітету Міністерства народної освіти у народні бібліотеки та бібліотеки нижчих навчальних закладів допустили 2,5–3 тис. назв, не враховуючи книг духовного відділу [23, 592–594]. Репертуар народних читань як соціального інституту поширення певної інформації в імперії з 1896 р. охоплював всі книги, допущені до учнівських бібліотек нижчих навчальних закладів [23, 595–598]. Соціальні низи Подільської губернії, як і решти, отримували безкоштовний доступ до обмеженого, але спільного для всієї імперії масиву літератури.

Зростання шкільної та бібліотечної мереж, поширення народних читань свідчило про розвиток писем-

них комунікацій. Одним з показників їх розвитку була кількість грамотних. Попри те, що Подільська губернія мала один з найнижчих показників рівня писемності населення у європейській частині Російської імперії, відносна частина писемних чоловіків значно зросла впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з 3 [24, 882] – до 46% [25, 13–14] (рівень жіночої грамотності був набагато нижчим, але також зростав).

Вміння читати та писати як технологія отримання інформації ще не є однозначним свідченням входження у загальнодержавний інформаційний простір. Для його зміцнення та інформування соціальних низів, насамперед селянства, про державне життя уряд з 1881 р. безкоштовно розсилав у кожне волосне правління газету «Сельский вестник», запровадив обов'язкове поширення «урядових книг для народного читання», що видавалися за рахунок державних коштів. Поступове звикання широкого кола населення до преси демонструє кількість примірників спожитих часописів у регіоні. Якщо 1886 р. розповсюджувалося 1615786 прим. легальних періодичних видань [26], 1896 р. – 2602244 [27], 1902 р. – 4024692 [28], то, починаючи з років першої російської революції, спостерігалось значне зростання: 1905 р. – 6125442 [29], 1907 р. – 8205192 [30], 1908 р. – 7728390 [31], 1912 р. – 9907752 [32]. За двадцять шість років у 6,1 рази збільшилися обсяги поширення газет і журналів у регіоні. Здебільшого, це були російськомовні видання. Хоч серед них помітну частку складали київські та одеські часописи, але попри їхню популярність, вони ще не творили загальноукраїнського простору. Тільки після 1905 р. цей процес прискорився, з появою легальних україномовних газет і журналів, поширенням книжкової торгівлі та бібліотечного обслуговування українською мовою. Місцеве суспільство, більшість якого складала селяни, уже відчували потребу в інформації про такі події, як російсько-японська війна, перша російська революція, перша світова війна, що впливали на організацію буденного життя кожного громадянина країни.

Статистика поширення періодичних видань з-за кордону свідчить, що подоляни втягувалися й в загальноєвропейський простір. За 1886–1912 рр. кількість ввезених на територію губернії закордонних часописів зросла з 6860 [26] – до 149616 прим. [32], тобто у 21,8 разів. Пояснити подібну цифру тільки зростанням кількості подолян, обізнаних з іноземними мовами, неможливо. Однак це тема для окремого дослідження.

Упродовж другої половини ХІХ ст. освічені подоляни, переважно через систему освіти, були втягнуті у загальнодержавний інформаційний простір. Наприкінці століття почалося втягнення до нього соціальних низів регіону. Цей процес здійснювався завдяки поширенню писемності серед населення, створенню інформаційної інфраструктури (організації мережі народних бібліотек з уніфікованими фондами, розвитку книготорговельної мережі, налагодженню передплати та поширенню періодичних видань), поширенню газет та політичних брошур (через втягнення населення у політичну боротьбу). Такими шляхами відбувалося формування загальноукраїнського інформаційного простору, існування якого чітко виявилось вже за доби Української революції (1917–1921).

1. *Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Подольская губерния.* – СПб., 1904.
2. *Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців.* – К., 2000.
3. *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст.* – К., 2009.
4. *Тимошик М.С. Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834 – 1999.* – К., 1999.

5. Романюк М.М., Галушко М.В. *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: іст.-бібліогр. дослідж.: в 3 т. – Л., 2001–2003.*
6. *База даних відділу рідкісних і цінних видань // Вінницька ОУНБ ім. К. Тімірязєва: інтранет-ресурси [Електронний ресурс].*
7. *Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1878–1879. – Вып. 2.*
8. *Систематический указатель содержания «Историческое вестника» за 25 лет (1880–1904) / Сост. Б. Гордоцкий. – СПб., 1908.*
9. *Русская старина: ист. ежемесяч. журн. в 1870–1884 гг. – ТТ. 1–44: систем. роспись содержания. – СПб., 1885.*
10. *Русский архив, издаваемый Петром Бартечевым. 1863–1908: содержание его книжек и предметная роспись с азбуч. указат. – М., 1908.*
11. *Е.Л. Рец. на кн.: Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета за 1890 г. – Каменец-Подольский, 1890 // Этнографическое обозрение. – 1891. – № 4.*
12. *Палієнко М. «Киевская старина». 1882–1906: хронолог. покажч. змісту журн. – К., 2005.*
13. *Бібліографія Записок Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 1–240. 1892–2000 / Укл. В. Майхер. – Л., 2003.*
14. *Літературно-науковий вістник: покажчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / Укл. Б. Ясінський. – К.; Н.-Й., 2000.*
15. *Антонович А. Разбор «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» // ЧИОНЛ. – 1896. – Кн. 11.*
16. *Трембіцький А.М. До історії співпраці Євфимія Сіцінського з Павлом Матвієвським (за матеріалам епістолярної спадщини) // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі: Зб. мат. наук. конф. – Дн., 2009.*
17. *Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість. – Кам'янець-Подільський, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tovtry.km.ua*
18. *Сецинский Е.И., Беднаровский С.Л. Указатель «Подольских епархиальных ведомостей» за 1862–1905 годы (за все время издания их). – Каменец-Подольский, 1907.*
19. *Прусевич А. Библиографический указатель по медицине и гигиене Подольской губернии, с 1714 года по 1913 год включительно. – Каменец-Подольский, 1914.*
20. *Прусевич А. Материалы по библиографии Подолши: Статьи и труды по естественным наукам. Вып. 1–3. – Каменец-Подольский, 1912–1915.*
21. *Сьогобочний Г. Лубочная украинская литература // Киевская старина. – 1905. – Т. 89. – № 4.*
22. *Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними // Циркуляр по управлению Киев. учеб. округом. – 1890. – № 8.*
23. *Энциклопедический словарь. – СПб.: Изд. Ф. Брокгауз и И. Ефрон, 1897. – Т. XX-а (40).*
24. *Военно-статистический сборник. Россия / Под ред. Н. Обручева. – СПб., 1871.*
25. *Смукот П. Язык цифр в школьном деле // Украинская жизнь. – 1915. – № 2.*
26. *Обзор Подольской губернии за 1886 г. – Каменец-Подольский, 1887.*
27. *Обзор Подольской губернии за 1896 г. – Каменец-Подольский, 1897.*
28. *Обзор Подольской губернии за 1902 г. – Каменец-Подольский, 1903.*
29. *Обзор Подольской губернии за 1905 г. – Каменец-Подольский, 1906.*
30. *Обзор Подольской губернии за 1907 г. – Каменец-Подольский, 1908.*
31. *Почта и телеграф // Памятная книга Подольской губернии на 1911 г. – Каменец-Подольский, 1911.*
32. *Обзор Подольской губернии за 1912 г. – Каменец-Подольский, 1913.*

Karoiava (Solomonova) T.R. The involvement of Podolyan in the national information space as the sign of the local society modernization at the beginning of the XXth century. In the article

the gradual involvement of Podolyan, including the peasantry, in the national information space as the sign of the Ukrainian society modernization in the beginning of the XXth century.

Key words: modernization, information space, the Ukrainian society, Podillya

В. В. Тельвак

МОНОГРАФІЧНА ГРУШЕВСЬКІАНА: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

У статті здійснено спробу узагальнення широкого спектру монографічної літератури, присвяченої життю та діяльності Михайла Грушевського, котра з'явилася протягом 30-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: Михайло Грушевський, рецепція, грушевськіана

Наукові студії, присвячені творчості М. Грушевського мають вже понад столітню традицію і в кількісному плані, за дотепним спостереженням одного з історіографів, наблизилися до лєнініани. Втім, за уважнішого погляду, левова частка грушевськознавчих праць мають причинковий, популяризаційний, а то й комплікативний характер. Певним індикатором стану вивчення постаті видатного українця є присвячені йому монографічні студії.

Першими, присвяченими М. Грушевському, монографіями були спроби біографічних нарисів, що з'явилися як реакція на його передчасну смерть в 1934 р. Вони були покликани змалювати велич померлого діяча в усіх аспектах прояву його небуденної натури – як політика, громадського діяча, вченого-гуманітарія та організатора наукової праці. Написані гарячими симпатиками М. Грушевського, нерідко його учнями, вони переслідували популяризаційну мету і творили культ Великого Українця за зразками вже існуючих культів Кобзаря та Каменяря. Втім, якщо останні позиціонувалися в народній пам'яті як співці українства (відповідно – у загальнонаціональному та регіональному масштабі), то М. Грушевський маркувався у першу чергу як найвидатніший учений та політичний діяч новітньої доби, перший президент відродженої України. Водночас почали вимальовуватися й необхідні складові такого культу – героїзм і безкорисливість у відстоюванні національних інтересів, жертвність та широта творчої натури особистості, трагізм фіналу життя тощо. На тлі інформаційної замкненості радянської системи ці елементи зазнавали швидкої міфологізації й набували гіпертрофованого вигляду. Для прикладу, згадаємо одну з перших біографій М. Грушевського, авторства І. Крип'якевича, котра в численних передруках та видозмінах була надзвичайно популярною в ХХ ст. [1].

Ця «героїчна» традиція грушевськознавчої біографістики на українських землях була згорнута разом з остаточною радянізацією українських земель в 1939 р. і отримала продовження вже після війни за океаном. Ситуація в американських українознавчих осередках не сприяла докладному вивченню спадщини М. Грушевського, позаяк більшість емігрантів були ідейними опонентами голови Центральної Ради, котрі завзято вправлялися в пошуку все нових закидів на його адресу. Тут промовистим прикладом є відома стаття О. Прицака, що з'явилася в столітній ювілей М. Грушевського і містила чи не найбільш повну колекцію жалів симпатиків гетьманської та націоналістичної ідеологій [2]. Зрозуміло, що така гіперкритична постава також не сприяла перетіканню полеміки в академічне русло і фактично була дзеркальним протиставленням «героїчних» студій.

Згаданий столітній ювілей М. Грушевського активізував увагу до його спадщини в колах еміграційних істориків, частина яких, на чолі з О. Оглоблиним та